

Tadeusz Bąk: Współczesne uwarunkowania kreacji subkultur młodzieżowych (Súčasné determinanty vzniku mládežníckych subkultur)

Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2008, 269 s.

Recenzovaná kniha Tadeusza Bąka nadväzuje na dlhodobú tradíciu skúmania mládeže a mládežníckych subkultur v Poľsku, ktorú v jeho diele reprezentujú autori ako H. Świda-Ziemba, A. Jawłowska, M. Jędrzejewski, M. Kalinowski, B. Fatyga, T. Paleczny, P. Piotrowski, T. Soltysiak, M. Pęczak, J. Wertentein-Żuławski a mnohí ďalší. Autor si vo svojej práci predsavzal preskúmať aktuálnosť uznávaných sociologických teórií o vzniku a pôsobení mládežníckych subkultur a prostredníctvom vlastného empirického výskumu určiť súčasné determinanty, ktoré ovplyvňujú vznik subkultur v Poľsku. Bąk sa snažil dospieť k naplneniu vytýčeného cieľa prostredníctvom komplexného zachytenia danej problematiky: mládež vymedzil ako spoločenskú kategóriu jednak zo sociologického, ale čiastočne aj psychologického a sociálno-psychologického uhla pohľadu, pričom pri jej skúmaní skombinoval viaceré výskumnícke metódy – zúčastnené pozorovanie, kvantitatívny aj kvalitatívny výskum.

Autor v recenzovanej knihe zdôrazňuje najmä to, že nie je odôvodnené zužovať problematiku mládežníckych subkultur len na javy kontrakultúry, a teda ponímať ich ako deviantné alebo potenciálne deviantné skupiny. Práve túto tendenciu Bąk vytýka väčšine uznávaných sociologických teórií a s viacerými z nich polemizuje hlavne preto, že podľa jeho názoru známe teórie nevysvetľujú jav vzniku mládežníckych subkultur dostatočne a nimi často uvádzaný predpoklad, že v súčasnosti sa tento jav po svojom rozmachu v druhej polovici 20. storočia už oslabuje, považuje za mylný. Podľa Bąka treba súčasný výskyt mládežníckych subkultur skúmať bez ich delenia na kontrakultúru alebo alternatívnu kultúru, pretože takéto definície majú podľa neho iba technický charakter a navyše sú zastarané vo vzťahu k súčasným subkulturám, ktoré sú už masovým javom, veľmi zložitým a rôznorodým, a v dôsledku toho aj javom dosť ťažko výskumnícky vysvetliteľným.

Kniha má dve časti – teoretickú a empirickú.

Autor zasadzuje problematiku vzniku subkultur mládeže do širšieho rámca nielen vzniku a prejavovania sa mládeže ako historicky novodobej spoločenskej kategórie, ale aj do rámca celkových – globálnych spoločenských, ekonomických a civilizačných zmien. Po konštatovaní vzniku mládeže ako novej spoločenskej kategórie v 19. storočí a po intenzívnom rozmachu jej spoločenského pôsobenia v polovici 20. storočia prechádza k predstaveniu vývoja sociologických definícií mládeže a niektorých druhov definícií a kategorizácií mládeže zahraničnými i poľskými výskumníkmi. Ako výsledok teoretickej analýzy ponúka Bąk kategorizáciu subkultur mládeže na subkultúry, ktoré chcú posilniť niektoré z jestvujúcich kultúrnych hodnôt spoločenského života (subkultúry hodnotového upevnenia spoločnosti); ďalej subkultúry, ktoré sa zameriavajú na znevažovanie jestvujúcich kultúrnych výdobytkov a životného štýlu spoločnosti (subkultúry spoločenskej kontroverzie) a nakoniec subkultúry, ktoré sa sústreďujú na cielené vyvolanie zmien v širšom kultúrno-spoločenskom prostredí (subkultúry spoločenských zmien). Danou kategorizáciou autor zároveň poukazuje na dosť všeobecný, masový výskyt „subkulturálneho“ správania mládeže v moderných spoločnostiach.

Tadeusz Bąk vychádza z toho, že tvorba subkultur nie je len prejavom rebelujúcej spoločenskej sily mládeže, ako bola dlhodobo interpretovaná, ale vyplýva zo samotnej podstaty spoločenskej kategórie mládeže a jej postavenia v moderných spoločenských podmienkach. Hoci autor celkom nespochybňuje explanačnú schopnosť vybraných sociologických teórií (od prvých, sformulovaných symbolickým interakcionizmom a chicagskou kriminologickou školou cez teórie kultúrneho prenosu, teórie konfliktu kultúr, teóriu diferencovaných možností – príležitostných štruktúr, teóriu neutralizácie, teóriu vzbury a odmietania, teóriu organizačných štruktúr až po teóriu anómie), ťažisko svojej teoretickej analýzy nakoniec sústredil do pojmu „kontroverzie“ a jeho analytických poriadkov. Cez analýzu koncepcií kontroverzie v najvýznamnejších teóriách – v teóriách spoločenského poriadku, funkcionalistických teóriách a štrukturálnych teóriách –, ktoré predstavujú kontroverziu ako zdroj spoločenskej zmeny, postupne načrtol teoretické rámce skúmania mládežníckych subkultur, pričom zohľadnil aj poľské historické osobitosti (napr. ciele kontroverzie v totalitnom štáte a v situácii transformačnej kultúrnej nestálosti).

Súčasť teoretickej časti tvorí aj stručný opis vybraných subkultur mládeže – hippies, hip-hop (raperi), pop, rastafariáni, skinheads, punk, straight edge, rockeri, metalisti, technomani – a to hlavne z historického, kultúrno-ideologického a spoločenského hľadiska s dôrazom na ich prejavy vo svete a následne ich poľské adaptácie.

Jednako ako najväčší prínos recenzovanej knihy by sme vyzdvihli predovšetkým zrealizované empirické výskumy a ich zistenia o poľských charakteristikách členov subkultur, ktoré autor zahrnul do

predmetu svojho záujmu: punk, metal, skinheads, hip-hop/blockers, hippies. V tejto časti autor nadviazal na svoje skúsenosti so skúmaním jednej zo subkultúr už v minulosti (T. Bąk: *Skinheadzi w Polsce*, Varšava 2005) a vďaka tomu, že v Poľsku boli uskutočnené viaceré výskumy mládežníckych subkultúr, mohol doplniť poznatky, prípadne polemizovať aj so zisteniami iných autorov ohľadom ich záverov z výskumov uvedených subkultúr. Výskumným zámerom práce, o ktorej referuje recenzovaná kniha, bolo odpovedať na tri otázky:

Po prvé, aký je charakter členov subkultúr vzhľadom na uznávané hodnoty. V tejto oblasti sa autor sústredil na určenie toho, akú dôležitosť pripisuje jednotlivým hodnotám mládež, ktorá deklaruje členstvo v subkultúrach. Katalóg skúmaných hodnôt bol zostavený na základe klasifikácie hodnôt, ktorú vo svojich prácach predstavila Hanna Świda-Ziemia, známa poľská odborníčka na mládež. Konkrétne ide o kategorizáciu hodnôt na hodnoty intelektuálne, spoločenské, estetické, allocentrické (prináležitosti), prestížové, materiálne, emocionálne a perfekcionista. Ďalej sa autor pokúsil zistiť, na akej úrovni morálneho rozvoja sú jednotlivé subkultúry a či sú v tomto ohľade medzi nimi rozdiely. V tejto časti sa opieral o kategorizáciu morálnych orientácií Krzysztofa Kicińskiego, ktorý odlíšil prosociálnu, honorovú, vzájomnú a rigoróznú (tabuistickú) morálnu orientáciu jednotlivcov. Zámerom autora v tejto oblasti bolo tiež odhaliť, aké hodnoty pripisujú subkultúre samotní jej členovia – v tomto prípade autor postupoval bez vopred zostavenej operacionalizácie a odpovede, ktoré získal na otvorené otázky, následne kategorizoval ako hodnoty slobody, osobné hodnoty, spoločensko-politické hodnoty, hedonistické hodnoty a permissívne hodnotenie (subkultúra hodnotená ako „bez hodnôt“).

Druhým výskumným zámerom bolo načrtnúť obraz zospoločnenia členov subkultúr. Tu sa autor sústredil na smernice, ktoré pomáhajú organizovať skupinový život v subkultúre – a to hlavne zodpovednosť a toleranciu (zamerané jednak na život v subkultúre, ako aj vo vzťahu k širšiemu spoločenskému prostrediu) a postulovaný osobnostný vzor člena subkultúry a človeka vôbec.

Tretím výskumným zámerom bolo určiť spoločensko-demografické znaky skúmaných subkultúr: punk, metal, skinheads, hip-hop/blockers, hippies.

Samozrejým doplnkom knihy je dotazník použitý v kvantitatívnom výskume a scenár individuálneho hĺbkového rozhovoru (In-depth Interview). Bąk použil metódu dotazníka, ktorý respondenti vyplňali sami. Zber údajov sa uskutočnil v septembri a októbri 2006, pričom vzorka bola vybratá pomocou metódy „snehovej gule“ náhodným výberom v tzv. „štartovacích“ sídlach v Poľsku. Autor sa vo svojich analýzach opieral o 484 vyplnených dotazníkov a o rozhovory so 75 respondentmi, ktorých vybral na základe dotazníka pre anketárov, v ktorom mali počas prvej etapy výskumu určiť respondentov s nadpriemerným zaangažovaním. Rozhovory boli nahrávané a sústredili sa na tri okruhy problémov: morálne, spoločenské postoje a spoločenskú charakteristiku členov subkultúry.

V kvantitatívnom výskume vzorka nebola príliš diferencovaná vzhľadom na územné rozloženie a výber zohľadňoval početnosti v jednotlivých krajinách. Zastúpenie členov jednotlivých subkultúr bolo približne rovnaké, s menším počtom hippies, ktorí aj podľa vlastných tvrdení zažívajú v Poľsku úpadkové obdobie. Najväčší podiel respondentov (43,5 %) tvorili respondenti s trvaním členstva „od 4 do 6 rokov“, 28 % respondentov deklarovalo členstvo v subkultúre „do 3 rokov“, 16,8 % „od 7 do 9 rokov“ a 11,5 % „10 a viac rokov“.

V knihe je možné nájsť množstvo zaujímavých a dôležitých informácií o stave jednotlivých subkultúr vzhľadom na ich skúmané vlastnosti, ich vzájomné porovnania a porovnania s celkovou populáciou mladých ľudí v Poľsku. Ako veľké plus možno vyzdvihnúť to, že autor často predstavuje údaje vo forme tabuliek, pri často používanej faktorovej analýze uvádza tabuľky zostavy komponentov jednotlivých faktorov a ich nasýtenia, čím umožňuje čitateľovi urobiť si presnejší obraz jednak o skutočnom stave niekedy i miernych rozdielov medzi subkultúrami a tiež preniknúť za hranice autorom predstavenej interpretácie. Kniha tým nadobúda trochu svojský ráz, keď stručnú, ľahko čitateľnú a prehľadnú teoretickú časť dopĺňa síce pomerne náročná, ale napriek tomu prehľadná a dosť ľahko zrozumiteľná časť, spracovávaná empirickým materiálom. Vďaka tomu je obsah knihy Tadeusza Bąka prístupný aj záujemcom z iných vedných odborov (napr. pedagogiky) a dokonca i samotnej mládeži, ktorá sa môže o problematiku zaujímať z výskumných, ale aj z osobných dôvodov.

Na druhej strane pre profesionálneho sociológa môže predstavovať istý nedostatok či skôr výzvu k ďalšiemu skúmaniu dosť povrchná, všeobecná operacionalizácia jednotlivých hodnôt či postojov, ktorá je typická pre dnes často realizované tzv. výskumy „verejnej mienky“. V tomto zmysle môžu vzbudzovať pochybnosti niektoré autorove závery; ako príklad spomeňme zistenie, že členovia subkultúr sa v deklarovanom vlastnom systéme hodnôt nelíšia od celej populácie mladých Poliakov okrem jedného typického rozdielu – súčasný výskyt perfekcionista a emocionálnych hodnôt ako komponentov v jednom faktore. Autor usudzuje, že zrejme v tomto emocionálnom „hlade“ po perfekcionista hodno-

tách možno vidieť jednu z príčin prijatia za člena subkultúry, avšak empirický materiál mu nedovoľuje zaoberať sa otázkou, či je tento „hlad“ prejavom jednej z kultúrno-ideologických póz subkultúry, alebo je sprevádzaný skutočným a konkrétnym snažením o jeho nasýtenie. Nehovoriac o tom, že aj u mládeže by sa určite našli rozdiely v uznávaných systémoch hodnôt, pokiaľ by sa opustila čisto deklaratívna všeobecná úroveň. Samozrejme, zámerom tejto poznámky nie je ubrať recenzovanej knihe z výnimočnosti, keďže už samotná téma a pokus o jej empirické zachytenie musia byť vysoko ocenené už aj z dôvodu ťažkej dostupnosti skúmaných subkultúr pre výskumníka.

Jednoznačne však treba venovať pozornosť autorovým záverom. Tieto môžu predstavovať veľmi kvalitné východisko pre pochopenie a prípadné skúmanie problematiky subkultúr mládeže, ktoré u nás v porovnaní s Poľskom nie je veľmi rozvinuté. Okrem zistení, ktoré potvrdili závery iných poľských autorov o tom, že hnutie tvorby mládežníckych subkultúr má spoločné najmä úplné spochybnenie racionality okolitého sveta a tiež presvedčenie, že predpoklady novej reality sú obsiahnuté vo vnútri subkultúr a prejavujú sa samé od seba hneď po tom, ako zaniknú obmedzujúce a neprirodzené formy spoločenského života, Tadeusz Bąk dodáva vlastné závery a postrehy. Voči medzigeneračnému odstup, ktorý sa potvrdzoval ako činiteľ podporujúci vznik subkultúr v tzv. prvej vlne ich vzniku v polovici 20. storočia a pretrvávajú vo veľkej miere dodnes, stavia autor hypotézu, že účinnosť tejto determinanty sa zmenila, pretože sa často stáva, že deti sú členmi tých istých subkultúr, do ktorých patrili ich rodičia. Naznačuje sa tu teda medzigeneračný prenos a nielen odstup, hoci sám Bąk upozorňuje, že je to nový jav a treba ho dôkladnejšie preskúmať. Toto zistenie Bąka považujeme za dôležitý predpoklad pre rozvoj skúmania mládežníckych subkultúr ako bežného prejavu životného štýlu mládeže so všetkými jeho normatívnymi a štrukturálnymi predpokladmi i dôsledkami.

Takéto smerovanie výskumu predurčujú aj ďalšie tri Bąkom zistené determinanty vzniku mládežníckych subkultúr: spoločenské udomácnenie hodnôt, ako je sloboda a rovnosť (keď je člen subkultúry pre spoločnosť individualistom a zároveň je členom pevného, jednotného kolektívu); oslabovanie prirodzených skupín a obmedzovanie ich roly (keďže už nepostačujú na vymedzenie spoločenskej pozície mladého človeka) a potreba príslušnosti do skupín, ktoré vyznávajú podobné hodnoty (vrátane tých, ktoré si mladí ľudia zinternalizovali v procese socializácie). Z tohto dôvodu poskytuje kniha Tadeusza Bąka zaujímavé poznatky nielen o podmienkach vzniku mládežníckych subkultúr, ale aj všeobecne o mládeži a jej mieste v moderných spoločnostiach, pričom upozorňuje na významné hodnotové a spoločenské podmienky, ktoré dnes zasahujú do života mladých.

Mária Suríková